

Т. В. Бессалова

*ДУ «Інститут досліджень науково-технічного потенціалу та історії науки
ім. Г. М. Доброва НАН України», Київ, Україна*

ТРАНСФОРМАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ У СФЕРІ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ВИЩОЇ ОСВІТИ ЯК РЕАКЦІЯ НА ГЛОБАЛЬНІ ВИКЛИКИ

E-mail: bessalovatv@ukr.net
ORCID: 0000-0002-4662-5706

Анотація. Розглянуто проблеми функціонування європейської вищої освіти в сучасному глобальному середовищі та проаналізовано ключові документи ЄС в галузі вищої освіти, що визначили її майбутній розвиток. Показано, що швидкі соціально-економічні зміни в ЄС задають нові параметри функціонування системи вищої освіти і водночас формують нові завдання для неї. Встановлено, що в сучасних умовах головним завданням розвитку та модернізації європейської вищої освіти стає питання якості підготовки кадрів, що здатні працювати в умовах інноваційної економіки та створювати інновації. Дослідження трансформацій, що відбувалися у вищій освіті ЄС за останні десятиріччя, засвідчили, що на сучасному етапі розвитку жодна країна без якісної підготовки фахівців чи розвитку наукових досліджень не здатна забезпечити рівень прогресу та сталий розвиток. Підкреслено, що в цих умовах вища освіта стає ключовим чинником ресурсного забезпечення суспільних трансформацій та економічного розвитку. Зазначено важливість для України вивчення прогресивного досвіду європейських країн з розбудови освітньої системи. Підкреслено, що в питаннях майбутнього розвитку вищої освіти Україна повинна йти шляхом поєднання власних досягнень та прогресивного досвіду, що демонструє Європа. Важливим на цьому шляху є усвідомлення того, що розбудова національного освітнього простору за європейськими стандартами має поєднуватися з надбаннями та історичними традиціями української вищої школи.

Ключові слова: європейська вища освіта, світові тенденції, якість вищої освіти, стратегія розвитку європейських університетів, інноваційне середовище, компетентнісний підхід, інтернаціоналізація освіти.

T. V. Bessalova

*State Institution «G. M. Dobrov Institute for Scientific and Technological Potential and
History of Science of the National Academy of Science of Ukraine», Kiev, Ukraine*

TRANSFORMATION PROCESSES IN THE SPHERE OF EUROPEAN HIGHER EDUCATION AS A RESPONSE TO GLOBAL CHALLENGES

Abstract. The problems of the functioning and development of European higher education in the modern global environment are considered. It is studied the main transformational processes taking place in the European higher education system, which proved that at the current stage of development, no country without high-quality training of specialists or the development of scientific research is able to ensure the level of progress and sustainable development. It is shown that under these conditions, higher education, having a direct impact on the life of society, becomes a key factor in providing resources for social transformations and economic development. It was established that the reaction of European countries to the world's dynamic changes caused by global challenges was the formation of the European space of higher education and the creation of systems for ensuring and guaranteeing its quality. This is primarily related to the search for mechanisms to improve the quality of higher education and scientific research

in European universities, the need to form high-quality human capital and the achievement of the strategic goal of creating a «Europe of knowledge», which sets high requirements for the level of qualifications of employees. It was established that the creation of the European higher education zone and the structures that ensure its quality have become an important component of the modernization of the European education system and the most successful project of the EU. It is shown that the key role in the formation of a common educational space belonged to the decisions that were made within the framework of the Bologna process, which determined the main trends in the further development of higher education in European countries. The importance of studying the progressive experience of European countries in the development of the educational system for Ukraine has been proven. It is emphasized that the system of higher education of Ukraine must follow the path of mutual approximation of its own achievements and the latest European experience in matters of the future development of higher education. It is important on this path to realize that the development of the national educational space according to European standards should be combined with the heritage and traditions of the Ukrainian higher school and be the result of gradual integration in order to prevent the conflict of European innovations and national features of the Ukrainian educational system.

Key words: European higher education, world trends, quality of higher education, development strategy of European universities, innovative environment, competence approach, internationalization of education.

Вступ. Останні десятиріччя привертають значну увагу тим, що саме в цей період у світі відбувається швидкий розвиток комп'ютерних технологій та становлення інноваційної економіки, які формують нові вимоги до вищої освіти. Особлива увага до проблем вищої освіти та забезпечення її якості базується на розумінні того, що вища освіта є наймасштабнішою сферою суспільства та ключовим компонентом його політичного, соціально-економічного та культурного розвитку. Так, освіта відіграє все більшу роль у розвитку сучасних суспільств, відтворює і нарощує інтелектуальний, духовний та економічний потенціал. В сучасному світі сталий розвиток економіки неможливий без ефективно працюючої системи вищої освіти. Інтегруючи навчальну, дослідну та інформаційну функції, заклади вищої освіти створюють економічні можливості для розвитку своїх країн, добробуту населення, зміцнюють авторитет та конкурентоспроможність у глобальному світі. Враховуючи це, питання розбудови ефективно освітньої системи, здатної швидко реагувати на виклики та сприяти сталому розвитку, набувають дедалі більшої актуальності та є для будь-якої країни стратегічно важливим національним пріоритетом і передумовою національної безпеки.

Метою дослідження є історико-науковий аналіз процесів розвитку європейської вищої освіти, який відбувається під впливом глобальних тенденцій. Для досягнення мети статті застосовувалися загальнонаукові та історичні методи. Так, значне місце при вивченні проблеми зайняли методи порівняного аналізу, узагальнення та системності.

Предметом дослідження є трансформації в системі європейської вищої освіти.

Історіографія та джерельна база дослідження. Історіографія цієї роботи охоплює джерела, що відображають еволюцію розвитку європейської вищої освіти. Зокрема, вони дають загальну характеристику наукової проблеми та визначають місце і роль вищої освіти в сучасному глобальному світі, розкривають умови, в яких вона розвивається, відображають різні підходи та бачення шляхів її майбутнього розвитку. Джерельну базу дослідження становлять оригінальні праці учених – наукові монографії та статті в наукових виданнях. Окремою групою джерел є аналітичні огляди та доповіді Світового банку, документи Європейської Комісії, матеріали Європейської асоціації університетів, програмні документи ЮНЕСКО, матеріали самітів країн Болонського клубу, за якими можна прослідкувати стратегію розвитку європейської вищої освіти.

Особлива увага дослідників до сфери вищої освіти визначається змінами, що пов'язані з переглядом ролі вищої освіти в сучасному суспільстві та пошуком шляхів її майбутнього розвитку. Так, наприкінці ХХ–ХХІ століть в умовах глобалізаційних викликів активізувалися дискусії стосовно ролі вищої освіти та її подальшого розвитку. Авторські погляди на розуміння сутності вищої освіти, її місця та ролі в глобальному контексті знайшли відображення в працях закордонних та українських дослідників:

Р. Барнетта, Р. Бекера, С. Гарбена, Ст. Колліні [12], О. Смоліна, Б. Рідінгса, К. Ясперса, Є. Неборського та ін. Так, питання впливу глобальних тенденцій на розвиток вищої освіти, що змінили її місію і завдання, вивчалися в працях В. Андрущенко [1], Н. Авшенюк [3], В. Бикова [4], В. Білокопитова, В. Білецької, О. Краєвської, Л. Ляхощької та ін. Зокрема, у своїх працях науковці аналізували нові форми передачі знань, які виникли під впливом глобальних тенденцій, серед яких інформаційно-комунікаційна революція, що сприяла появі феномену відкритої освіти.

Значний внесок у розуміння тенденцій, що відбуваються в системі вищої освіти під безпосереднім впливом Болонських новацій, зробили праці В. Антонюк [2], В. Журавського, М. Згуровського, А. Іщенко [10], Л. Харві, Г. Калінічевої, М. Мазуркевича [13], Л. Миськів [14], Ю. Рашкевича [16] та ін., в яких розглянуто питання формування Європейського простору вищої освіти (ЄПВО), проаналізовано його пріоритетні напрями функціонування в умовах глобальних змін, визначено ключові тенденції розвитку вищої освіти в країнах ЄС, обґрунтовано необхідність співпраці з європейськими структурами на різних рівнях задля підвищення ефективності української освітньої системи тощо.

Важливим напрямом модернізації європейської системи вищої освіти стало створення ефективної системи забезпечення її якості. Наприклад, дослідженню теоретичних та практичних питань у сфері забезпечення якості вищої освіти в умовах функціонування Європейського простору вищої освіти присвячені праці І. Бабина, К. Балабанова, О. Висоцької [19], О. Горпинича, М. Головянко [7], О. Кайкової [7], І. Єрменко [18], О. Козієвської, С. Іванової, Н. Дупак, Т. Добка [7], С. Калашнікової, Г. Клімової, Т. Кристопчук [11], В. Кухарського [13], О. Осередчук [13], В. Терещук, В. Салова, А. Сбруєвої [18], Т. Тіхонена [7], В. Терзіяна [7], Т. Фінікова, в яких окреслено етапи формування систем забезпечення якості в країнах ЄС, охарактеризовано теоретичні аспекти європейських стандартів і рекомендацій, розглянуто діяльність міжнародних організацій із забезпечення якості вищої освіти тощо.

Проте, незважаючи на багаторічну історію дослідження, проблема розвитку європейської вищої освіти не втрачає своєї актуальності для науковців. Зокрема, питання взаємозв'язку соціокультурних змін та трансформацій в системі європейської вищої освіти потребує подальшого вивчення. Проведене дослідження сприятиме глибшому аналізу, розширенню та уточненню уявлень про процеси, що відбуваються в європейській освітній сфері на сучасному етапі розвитку, про ефекти і проблеми цих процесів. Це дозволить врахувати історичний європейський досвід при розбудові українського освітнього простору та сприятиме забезпеченню високого рівня якості української вищої освіти відповідно до новітніх світових досягнень науки і культури.

Основні матеріали і результати. XXI століття висуває до освіти нові, ще складніші вимоги, що стали реакцією на світові глобальні виклики. Стратегічною тенденцією, яка суттєво вплинула на освіту, можна вважати глобалізацію, що внесла зміни у світову динаміку, взаємодію між державами і регіонами та багато в чому визначила майбутнє сучасної цивілізації. Іншою важливою тенденцією, що визначила перспективний розвиток освіти, стала гуманізація як необхідна передумова цивілізаційного входження людства в нове століття. Як зазначає В. Андрущенко, запобігти конфліктам, негативним наслідкам екологічних катастроф тощо, можна лише освітою та вихованням людини в дусі гуманізму [1, с. 349, 418].

Прискорений розвиток у світі інформаційних технологій і глобальної комп'ютеризації всіх суспільних процесів визначили вимогу до освіти XXI століття – вона має бути фундаментальною та базуватися на найновіших досягненнях світової науки та сучасних педагогічних технологіях. Тому фундаменталізація освіти розглядається не тільки як відповідь на виклики глобалізації, але й як важливий ресурс сталого розвитку країни.

Швидке поширення у світі новітніх технологій та реалізація масштабних проєктів актуалізували питання суспільної безпеки та контролю за їх впровадженням. На думку багатьох фахівців, найбільшу загрозу майбутньому цивілізаційному розвитку

становитиме екологічна проблема. В цьому контексті екологізацію освіти можна вважати однією з ключових тенденцій розвитку освітньої сфери та відповідь на виклики техногенної цивілізації. О. Висоцька зазначає, що екологічною тематикою мають бути пронизані всі навчальні програми, дозвілля й виховання, а характерною рисою сучасної екологічної освіти повинна стати її спрямованість на гармонізацію суспільства і природи, розв'язання екологічних проблем та сталий розвиток [19, с. 70]. В європейських країнах проблеми екології належать до державних пріоритетів і мають потужну підтримку влади та суспільства, а основи екологічних знань викладаються в усіх закладах освіти.

Характерною тенденцією сучасного етапу розвитку європейської вищої освіти є її інтернаціоналізація [5]. Інтернаціоналізація вищої освіти передусім відображає глобальний характер навчання та досліджень. Ця універсалізація підкріплюється також процесами економічної та політичної інтеграції, потребою в міжкультурній взаємодії, глобальним характером сучасних засобів комунікації і, зокрема, швидким розвитком інформаційно-комунікаційних технологій. Саме інформатизація освітньої сфери створила реальні можливості для розбудови Європейського простору вищої освіти та сприяла реалізації положень Болонської декларації, яка визначила амбітну мету – збільшити привабливість вищої освіти для всього світу [6].

Аналіз ключових тенденцій глобального характеру засвідчив їх безпосередній вплив на загальний розвиток систем вищої освіти. Реакцією на виклики стала трансформація освітньої сфери та поява нових форм отримання знань. Так, нові тенденції сприяли появі нової моделі освіти – відкритої освіти, яка стала синтезом найвідоміших форм отримання знань, заснованих на використанні інформаційних технологій. На думку В. Бикова, ключовими чинниками, що сприяли появі відкритої освіти стали: активна інформатизація освітньої системи та нові вимоги до кваліфікаційного рівня й компетентностей людини [4, с. 46].

Ідея відкритої освіти стала популярною на Заході в 60-ті рр. минулого століття. Рух відкритої освіти в останні два десятиліття став однією з визначальних тенденцій розвитку системи вищої освіти у світовому контексті [20, с. 7]. Важливим для подальшого розвитку відкритої освіти стало ухвалення у 2013 р. документа «Перехід до відкритої освіти: Інноваційне викладання та навчання для всіх за допомогою нових технологій та відкритих освітніх ресурсів», який засвідчив розуміння важливості розвитку й підтримки відкритої освіти на різних рівнях в ЄС [15].

Функціонування інноваційної економіки, яка базується на передових досягненнях науково-технічного прогресу, неможливо без ефективно працюючої системи вищої освіти та забезпечення її якості. Так, за останні десятиріччя питання, пов'язані із забезпечення якості освіти, набули особливої актуальності. Це викликано насамперед: початком переходу від індустріального суспільства до суспільства знань, яке потребує фахівців високої якості; появою масової освіти; розвитком нових форм отримання знань; формуванням світового ринку освітніх послуг та появою міжнародної конкуренції у сфері навчання; утворенням глобального ринку праці тощо. В цих умовах особливої ваги набули питання, пов'язані з підвищенням якості вищої освіти в країнах ЄС. Так, глобальні процеси, що відбувалися у світі, привернули увагу до проблем освіти та засвідчили їх безпосередній вплив на економічну ситуацію в європейських країнах. Тому питання розвитку вищої освіти визначено для ЄС як пріоритетне, отже, розпочато процес пошуку шляхів реформування європейської вищої освіти. Перш за все особливу увагу приділено формуванню у населення ЄС навичок, необхідних для роботи з цифровими технологіями. Для цього Європейська Рада у 2000 р. запровадила програму «Європа – інформаційне суспільство для всіх», а у 2010 р. – «Цифровий порядок денний для Європи» [2, с. 584].

Важливим для подальшого розвитку європейської вищої освіти стало ухвалення низки документів, серед яких: «Впровадження ключових компетенцій у безперервній освіті» («Promoting Key Competences for Lifelong Learning», 2006); «Удосконалення ефективності та справедливості (рівноправності) системи освіти і професійної під-

готовки» («Improving the Efficiency and Equity of Education and Training Systems», 2006); «Удосконалення якості педагогічної освіти» («Improving the Quality of Teacher Education», 2007); «Підготовка молодих людей до життя у 21 столітті»: програма Європейського співробітництва щодо (шкільної) освіти» («Preparing Young People for the 21st Century: An Agenda for European Cooperation on Schools», 2008). Як підкреслює Т. Кристопчук, ці документи засвідчили пріоритетність вищої освіти та професійної підготовки фахівців для подальшого розвитку Європейського Союзу [11, с. 99].

На активізацію потенціалу європейських закладів вищої освіти та підвищення їх привабливості, а також збільшення відсотка освіченого населення була направлена стратегія «Європа 2020» (Europe 2020). Так, питання розширення доступу населення до навчання в європейських закладах вищої освіти порушувалися в Лісабонській стратегії (2000–2010 рр.), але, незважаючи на зусилля в ЄС, показник вступників до навчальних закладів залишався на низькому рівні. Наприклад, за даними Європейської Комісії приблизно 25% дорослого населення Європи мало низький рівень освіти, вищу освіту здобули лише 32%. Проте в умовах глобалізації та стрімкого старіння населення Європи, питання збільшення частки освіченого населення значно актуалізувалися й були внесені на порядок денний ЄС. Зокрема, наголошено на важливості збільшення показника населення з вищою освітою до 40%. Стратегія «Європа 2020» стала новим документом, що окреслив розвиток стратегічного співробітництва в галузі освіти та підготовки кадрів на період до 2020 р. Зокрема, в ньому підкреслювалося, що доступ до вищої освіти повинен бути розширений через популяризацію вищої освіти серед населення, гарантування рівних можливостей в отриманні освіти та розкриття потенціалу студентів із соціально вразливих груп населення. Ухвалений документ визначив завдання та окреслив такі стратегічні цілі: забезпечення безперервного навчання і мобільності; підвищення якості освіти та підготовки кадрів; сприяння соціальній згуртованості та активній громадянській позиції; заохочення інновацій та творчості на всіх рівнях освіти і професійної підготовки [11, с. 100]. Особливістю документа стала підвищена увага до питань необхідності запровадження кардинальних змін у навчальний процес за допомогою сучасних інформаційних технологій.

У подальших документах увага до питань розвитку європейської вищої освіти та підвищення її якості значно зросла. Результатом цієї роботи стала підготовка стратегії модернізації європейської вищої освіти з метою поліпшення якості навчання та викладання, підвищення внеску вищої освіти в економіку ЄС. Так, у 2011 р. представлено важливий документ «Модернізація вищої освіти в Європі: фінансування та соціальні аспекти», який визначив необхідність дієвої підтримки її динамічного розвитку та забезпечення фінансування. Зокрема, в документі наголошувалося, що основними кроками на шляху реформування вищої освіти є: підвищення значущості і якості освіти; збільшення кількості випускників; перегляд та підготовка навчальних програм, що задовольнятимуть потреби здобувачів вищої освіти та ринок праці; збільшення обсягів підготовки кадрів для промислового сектору; посилення зв'язків між освітою, дослідженнями та бізнесом; використання світового досвіду у навчанні та наукових дослідженнях; сприяння мобільності студентів для навчання та стажування за кордоном; розвиток транскордонної співпраці з метою підвищення продуктивності вищої освіти [14, с. 128].

Новим етапом у розвитку європейської вищої освіти стало прийняття Європейською Комісією у 2012 р. документа «Переосмислення освіти» (Rethinking Education), який обґрунтовував необхідність фундаментальних змін в освіті з акцентом на результати навчання. Метою документа стало заохочення європейських країн долучатися до реалізації заходів щодо надання молоді можливостей розвитку необхідних компетентностей і навичок, затребуваних ринком праці. Як зазначає Л. Миськів, ухвалений документ засвідчив увагу до проблем якості освіти та розуміння важливості розвитку професійних навичок, які є основою продуктивності та економічного зростання Європейського Союзу. З огляду на це одним з основних напрямів реформування вищої

освіти ЄС визначено формування базових і підприємницьких компетентностей кадрів із залученням потенціалу ІКТ та ресурсів відкритої освіти [14, с. 129].

Таким чином, ухвалений документ підкреслив, що важливою складовою частиною сучасної європейської вищої освіти стає компетентнісний підхід, спрямований на оцінювання освітніх досягнень у провідних країнах ЄС. Сутність такого підходу полягає у зміщенні акценту з процесу формування системи знань та навичок на розвиток професійних компетентностей, із зосередженням уваги на предметно-дієвому компоненті, який, на відміну від традиційного, передбачає опанування комплексної процедури застосування знань для розв'язання актуальних цілей та завдань [19, с. 88]. Як зазначає О. Висоцька, формуванню компетентностей сприяє: розвивальний і виховний характер навчання; науковість змісту і методів навчального процесу, його зближення із сучасним науковим знанням і суспільною практикою; системний характер навчання, теоретичних знань і практичних умінь особистості; активність та самостійність у навчальній діяльності, взаємозв'язок і єдність навчальної і дослідної роботи, освіти й самоосвіти; демократичність та відкритість, нероздільність навчання та виховання тощо [19, с. 91].

Актуальність розвитку навичок для суспільства знань визначено важливим складником підвищення якості європейської вищої освіти. Так, починаючи з 2000 р. Європейський Союз доклав чимало зусиль до розробки уніфікованого переліку базових навичок для європейської спільноти. Результатом роботи стало прийняття у 2006 р. «Європейської довідкової системи ключових компетентностей для навчання впродовж життя» та у 2008 р. «Європейської рамки кваліфікацій для навчання протягом життя» [11, с. 100]. На думку фахівців, увага до питань забезпечення якості освіти та набуття необхідних компетентностей кадрів у світі зростатиме, адже за прогнозами Європейської Комісії понад третина робочих місць в ЄС потребуватиме високої кваліфікації. Таким чином, високоосвічені люди стають важливим ресурсом сталого розвитку ЄС. Водночас зростання попиту на навички і компетенції вимагатиме від вищої освіти нових кроків, серед яких: розвиток основних навичок на всіх рівнях здобуття освіти; запровадження нових стандартів у вивченні іноземних мов; розширення та розвиток інвестиційних можливостей сфери вищої освіти; удосконалення процедури визнання кваліфікацій і професійних навичок; збільшення доступу до освіти за допомогою відкритих освітніх ресурсів; переосмислення підготовки та мотивації викладачів; застосування категорії «підприємницький викладацький персонал»; діалог на національному та загальноєвропейському рівнях з питань фінансування професійної та вищої освіти [14, с. 128].

Важливою тенденцією, що характеризує сучасний етап розвитку вищої освіти, є зростання соціальної відповідальності навчальних закладів. На початку XXI століття вища освіта набула якісно нового значення в житті суспільства, що потребувало побудови особливих взаємовигідних стосунків між навчальними закладами та суспільством. Нові ініціативи й вимоги, що артикулювала Європа, вимагали відповідної реакції з боку вищих навчальних закладів, які повинні були стати партнерами у творенні конкурентоспроможної економіки та сприяти соціальній єдності. Так, у підсумковому документі конференції міністрів, яка пройшла у травні 2018 р. в Парижі наголошено, що тепер заклади вищої освіти мають, крім освітньої й дослідної функцій, розвивати соціальну функцію та активно впливати на згуртованість суспільства [13, с. 15].

Сьогодні насамперед університети, які є перехрестям соціального співробітництва, повинні сприяти укріпленню суспільства та бути опорою для формування і зміцнення його соціального капіталу [9, с. 47]. Соціальна згуртованість та підтримка є необхідними умовами на шляху перетворень. Втім, вони особливо важливі, коли мова йде про модернізацію освітньої системи. Адже спроби реформування освіти часом викликають розбіжності й потребують узгодженості та підтримки з боку різних груп. Прикладом ефективного стратегічного діалогу щодо питань реформування європейської системи вищої освіти стала реформа Європейського простору вищої освіти.

Важливим етапом у розвитку європейської вищої освіти, забезпеченні й гарантуванні її якості стало прийняття у 2015 р. нової редакції «Стандартів і рекомендацій» (ESG) [17]. Необхідність їх удосконалення була пов'язана з формуванням нових тенденцій розвитку вищої освіти, серед яких – студентоцентроване навчання; визнання важливості розвитку компетентностей; активне використання сучасних ІКТ у навчанні та викладанні; застосування відкритих освітніх ресурсів; розвиток систем безперервної освіти; посилення процесів інтернаціоналізації вищої освіти тощо. Новацією нової редакції стало застосування на європейському рівні таких важливих інструментів, як: Рамка кваліфікацій, Європейська кредитно-трансферна система (ECTS) та додатки до диплома, що сприяло підвищенню рівня суспільної довіри до європейської системи вищої освіти [18, с. 87].

Забезпечення якості вищої освіти не є суто європейською проблемою. В усьому світі зростає увага до цієї проблеми, особливо в умовах технологічних та інституційних викликів, під впливом яких змінюються основні характеристики університетської освіти. Зокрема, традиційні функції закладу вищої освіти доповнюються підприємницькою функцією, яка вносить у класичне академічне середовище економічні характеристики, трансформуючи його основи [12]. Такі зміни актуалізували питання якості в європейському вимірі. Важливим документом ЄС з питань розвитку вищої освіти та забезпечення її якості стало Комюніке Європейської Комісії «Оновлений порядок денний щодо вищої освіти» (2017 р.), в якому були розглянуті питання, пов'язані з підготовкою майбутніх фахівців у закладах вищої освіти ЄС зі спеціальностей, що позначаються як STEM-освіта (science, technology, engineering, (arts) and maths), а також з медичних та педагогічних спеціальностей [18, с. 72].

Отже, питання підвищення та гарантування якості підготовки кадрів, які здатні ефективно працювати в умовах глобальних змін економічної системи, набувають для європейської вищої освіти важливого значення. Адже розбудова економіки знань та поява нових сфер науки і технології потребує фахівців високого рівня кваліфікації, підготовка яких вимагає застосування нових підходів до організації навчання на основі інтеграції цілого ряду дисциплін [7]. Як зазначають А. Сбруєва та І. Єременко, в цьому контексті критично важливим є розвиток якісних програм магістерського та докторського навчання, які будуть спрямовані на підготовку дослідників, розробників та менеджерів інновацій, що здійснюватимуть наукові відкриття, братимуть участь у впровадженні нових ідей. Важливою умовою підготовки таких фахівців є технологічне інноваційне середовище, тому подальший розвиток інноваційної діяльності та підприємницької культури закладів вищої освіти визначено в Комюніке пріоритетним напрямом розвитку університетів ЄС [18, с. 73–74].

Використання нових підходів до організації навчання сучасних кадрів сприяло реформуванню системи підготовки дослідників. На початку 2000-х рр. одним з етапів модернізації європейської вищої школи стала реформа підготовки наукових кадрів. Так, включення третього докторського циклу вищої освіти до європейської системи підготовки кадрів повинно було сприяти, на думку Європейської Комісії, поєднанню Європейського простору вищої освіти з Європейським простором досліджень та формуванню на їх основі найбільшої у світі конкурентоздатної економіки з найбільшою кількістю робочих місць найкращої якості та більшою соціальною єдністю. Таке поєднання передбачало: організаційне створення нової моделі «третього циклу» і заснування на його базі докторських шкіл; переосмислення підготовки докторантів згідно з принципом «підготовка через дослідження, а не тільки заради досліджень»; розвиток міжнародного співробітництва й мобільності докторантів; поєднання в процесі підготовки загальних і професійних компетентностей і навичок як для академічної кар'єри, так і для роботи в промисловому секторі [7].

Запровадження третього циклу вищої освіти стало важливою складовою частиною реформи європейської освітньої сфери. Так, докторський ступінь як третій цикл Болонського процесу формалізовано на зустрічі міністрів освіти в Берліні у 2003 р., це стало наслідком розуміння важливості існування тісних зв'язків між системами

вищої освіти та науковими дослідженнями як основи сталого розвитку суспільства. Зокрема, ухвалено рішення розширити межі наявної дворівневої системи підготовки, додавши до неї третій цикл – докторську підготовку. Акцент зроблено на розвиток досліджень та міждисциплінарність задля підвищення якості та конкурентоспроможності європейської вищої освіти. Міністри закликали до збільшення мобільності на різних рівнях підготовки та зміцнення співробітництва у виконанні програм на здобуття докторського ступеня [1, с. 796].

У 2004 р. до проєкту реформування європейського третього циклу вищої освіти долучилася Європейська Асоціація університетів (EUA). Результатом роботи стало напрацювання основних принципів, що були покладені в основу реформування європейської докторської освіти. Так, у 2005 р. в Зальцбургу відбувся Болонський семінар, в межах якого проголошено «10 Зальцбурзьких принципів» (Salzburg I), які чітко сформулювали основні принципи розвитку програм підготовки докторів філософії та закріпили основний компонент докторантури як продукування й набуття знань шляхом самостійного здійснення індивідуальних наукових досліджень [3]. Подальша практика застосування підтвердила ефективність вироблених принципів та засвідчила важливість їх удосконалення з урахуванням глобальних змін, що відбулися у світі. Напрацьовані рекомендації щодо удосконалення докторської підготовки були представлені на щорічній конференції у Берліні в червні 2010 р. та стали основою для нового документа «Зальцбург II» (Salzburg II), який наголосив на важливості індивідуального підходу в докторському навчанні та базуванні на наукових дослідженнях, а також підкреслив інституційну відповідальність університетів та докторських шкіл за хід та результати підготовки докторів [16].

Оновлення Зальцбурзьких принципів та використання нових підходів до навчання сприяло подальшому реформуванню підготовки кадрів та активізувало процес створення докторських шкіл, які, як зазначає відомий дослідник Ю. Рашкевич, розглядаються EUA як основний інструмент докторського навчання та характеризуються різноманітністю і гнучкістю підходів. Так, на семінарі, який пройшов у Варшаві у червні 2010 р., представник Ради з докторського навчання Європейської асоціації університетів Томас Йоргенсен наголосив, що розвиток докторських студій став найбільш динамічною частиною Болонського процесу, який з'єднав Європейський простір вищої освіти та Європейський науковий простір і став важливою складовою частиною процесу створення в Європі «суспільства знань» [16].

Сприяв подальшому розвитку та удосконаленню європейської системи підготовки дослідників прийнятий у 2016 р. важливий документ «Докторська освіта – подальше просування Зальцбурзьких принципів», який був спрямований на поглиблене впровадження Зальцбурзьких принципів у процес підготовки докторів філософії та забезпечення послідовного загальнодержавного й інституційного підходу до розвитку докторату з урахуванням нових глобальних викликів, пов'язаних насамперед з етичними, цифровими та іншими аспектами розвитку суспільства, що не були передбачені в попередніх рекомендаціях [3].

Як засвідчує практика, висока якість вищої освіти передбачає тісний взаємозв'язок освіти й науки. Взаємодіючи з освітою, наука впливає на всі сфери економічного життя та є ключовим елементом досягнення високих темпів розвитку країни. Саме наука створює середовище, яке формує передовий людський капітал. Особливе місце належить університетській науці, яка в поєднанні з навчальним процесом готує та озброює сучасними знаннями та компетентностями майбутніх фахівців для різних сфер економіки. Це потребує насамперед прискореного розвитку наукових досліджень у системі вищої освіти та відображення їх результатів у навчальному процесі.

Значний внесок у розвиток інтеграції між освітою і наукою внесли рішення Ради Європи, ухвалені в Лісабоні (2000 р.) та Барселоні (2002 р.), які були спрямовані на перетворення Європи на конкурентну й динамічну спільноту, фундаментом якої є передові знання та технології. Подальший розвиток питання зміцнення зв'язків між вищою освітою та науково-дослідною сферою європейських країн отримали у вересні

2003 р. на Берлінській конференції міністрів країн – учасниць Болонського процесу. Далі Бергенська декларація 2005 р. розвинула проблематику та підкреслила значення розвитку дослідної діяльності та активного залучення інновацій в освітню сферу задля ефективного функціонування Європейського простору вищої освіти.

Під безпосереднім впливом глобальних змін у світі суттєво зросла значущість знань як одного з ключових факторів розвитку. В наш час здатність суспільства створювати та ефективно використовувати знання, перетворюючи їх на джерело прибутку, має вирішальне значення для сталого економічного розвитку та підвищення рівня добробуту населення. Схвалена Європейською Радою нова стратегія соціально-економічного розвитку Євросоюзу на період до 2020 р. «Європа 2020» підкреслила важливість налагодження тісних зв'язків між Європейською системою вищої освіти та Європейською системою наукових досліджень задля подальшого інтелектуального та технологічного розвитку ЄС. Визначено, що ключова роль у цих процесах належить європейським університетам, які формують кадровий потенціал вищого рівня якості, необхідного для розвитку європейської економіки. Так, новим етапом розвитку європейської вищої освіти стали запропоновані Європейською Комісією документи щодо підтримки європейських університетів, зміцнення їх глобальної ролі та лідерства в ЄС [22]. Зокрема, Європейська Комісія проголосила дві ініціативи, які мали на меті підвищити привабливість Європи як глобального партнера у сфері освіти, науки та інновацій. Насамперед це – Європейська стратегія для університетів, в якій окреслено заходи з розвитку європейських університетів до 2024 р. та Рекомендації Ради ЄС щодо «наведення мостів» між наукою й освітою, інноваціями та суспільством задля досягнення нового виміру освіти. Як зазначається в документах, реалізація цих планів має здійснюватися через: розширення кількості альянсів європейських університетів та забезпечення їх сталої фінансової підтримки; мобільність студентів та працівників закладів освіти; розширення ініціативи Європейської студентської картки; реалізацію єдиного підходу до забезпечення якості спільних навчальних програм; введення єдиного європейського диплома до 2024 р.; підтримку віртуального навчання; залучення студентів, викладачів та співробітників до управління та участі в роботі структур, що забезпечують транснаціональне співробітництво тощо [21].

Важливими для майбутнього розвитку європейських університетів стали документи ЄС – «Університети без стін – бачення на 2030 рік» та «Шляхи в майбутнє», метою яких стало посилення взаємодії вищої освіти та наукової роботи задля покращення якості навчання, викладання, проведення наукових досліджень тощо [10, с. 272–273].

Інтенсивність перетворень, що демонструє Європа в галузі вищої освіти в останні десятиліття, обумовлює актуальність досліджуваної проблеми і засвідчує те, що європейське суспільство як ніколи усвідомлює пріоритетність освітньої галузі для свого сталого розвитку та необхідність посилення внеску вищої освіти у розв'язання світових проблем, з якими стикається людство, серед яких – глобалізація, цифрова трансформація, старіння населення, зміна клімату, екологічні питання тощо. В цих умовах багаторазово зростає роль вищої освіти, яка повинна не тільки сама пристосуватися до нових умов, але й сприяти пошуку шляхів майбутнього цивілізаційного розвитку [8].

Висновки. Узагальнюючи, зазначимо, що з початком XXI століття в усьому світі системи вищої освіти стикаються з викликами, які стали наслідками глобальних тенденцій. Встановлено, що реакцією на них стала трансформація освітньої сфери та необхідність запровадження закладами вищої освіти нових принципів організації навчального процесу, нових педагогічних підходів та активне використання інформаційних технологій. Показано, що в умовах розбудови інноваційної економіки важливим об'єктом реформування сфери вищої освіти стає система підготовки професійних дослідницьких кадрів та спроможність закладів вищої освіти готувати фахівців нової формації, використовуючи для цього сучасні ІКТ та ресурси відкритої освіти. Адже розбудова сучасної економіки потребує фахівців, здатних постійно удосконалювати свої знання та здобувати нові фахові навички. Особливо це актуально в умовах постійних змін, що спостерігаються в сучасній індустрії, коли людина опиняється перед

необхідністю оновлювати свої знання та навички чи взагалі змінювати набутий фах. Підкреслено, що пріоритетними завданнями для європейської вищої освіти на сучасному етапі розвитку є також питання розширення доступу населення до вищої освіти; гарантування та підтримка якості освіти; розвиток STEM-освіти для індустріального розвитку; постійне оновлення освітніх програм навчальними закладами з урахуванням короткого «життєвого циклу» знань; розвиток систем навчання впродовж усього життя.

Констатовано, що друга половина XX – початок XXI століття увійде в історію як період динамічних змін у сфері вищої освіти. Показовим у цьому контексті є досвід європейських країн. Проте інтенсивна модернізація освітніх систем характерна не тільки для ЄС. В останні десятиліття провідні країни світу демонструють перетворення у своїх системах освіти, які під впливом світових тенденцій набувають глобального характеру. І в цьому сенсі досвід провідних країн є цінним для України, яка на шляху до інноваційного, європейського розвитку повинна вивчати та використовувати наявні світові та європейські практики задля підвищення ролі вищої освіти у формуванні високоякісного людського капіталу країни. Завданням української системи освіти має стати пошук нових підходів стратегічного розвитку з урахуванням наявних тенденцій та позитивного досвіду, що демонструє Європа та світ. Важливим на цьому шляху є усвідомлення того, що розбудова національного освітнього простору за європейськими стандартами має поєднуватися з надбаннями історії та культури України, традиціями та досвідом у сфері освіти та виховання молоді [1, с. 484].

REFERENCES

1. *Andryushchenko, V. P.* (2008). *Rozdumy pro osvitu: Stati, narysy, interv'yu: 2-e vyd., dopov.* [Reflections on Education: Articles, Essays, Interviews: 2nd ed., Supplement]. Kyiv: Znannya Ukrainy, 819 s. (in Ukrainian).
2. *Antonyk, V.* (2021). *Intehratsiya vyshoyi osvity Ukrayiny v Yevropeys'kyu osvitniy prostir dlya rozvytku lyuds'koho kapitalu* [Integration of higher education of Ukraine into the European educational space for the development of human capital]. *Yevropeys'ka ekonomika*, 20, 3(78), 573–595 (in Ukrainian).
3. *Avshenyuk, N.* (2021). *Yevropeys'kyu vymir zabezpechennya pidhotovky doktoriv filosofiyi v haluzi osvity* [The European dimension of ensuring the quality of training of doctors of philosophy in the field of education]. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/727853/1/Монографія%20МДУ%202021–8–27.pdf>. (in Ukrainian).
4. *Bykov, V. Yu.* (2008). *Modeli orhanizatsiynykh system vidkrytoyi osvity: monohrafiya* [Models of organizational systems of open education: monograph]. Kyiv: Atika, 250 s. (in Ukrainian).
5. *Bilokopytov, V. I.* (2009). *Internatsionalizatsiya vyshchoyi osvity ta zabezpechennya yiyi yakosti yak priorytetni zavdannya suchasnoho etapu rozvytku Bolons'koho protsesu* [Internationalization of higher education and ensuring its quality as priority tasks of the modern stage of the Bologna process development]. URL: https://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/pednauk/2009_1n/157.pdf. (in Ukrainian).
6. *Deklaratsiya Bolons'koho Stratehichnoho Forumu* (2009). [Declaration of the Bologna Strategic Forum]. URL: <https://www.mon.gov.ua/main/php.query=education/higher/> (in Ukrainian).
7. *Dobko, T., Holovyanko, M., Kaykova, O., Terziyan, V., Tikhonen, T.* et al. (2014). *Imperatyv yakosti: vchmosya tsinuvaty ta otsinyuvaty vyshchu osvityu: navchal'nyy posibhyk* [The imperative of quality: learning to appreciate and evaluate higher education: a study guide]. L'viv. URL: https://dovira.eu/Trust_1.pdf (in Ukrainian).
8. *Education for Sustainable Development Goals: Learning Objectives* (2017). First Century, UNESCO, p. 7.
9. *Formyrovanye obshchestva, osnovannoho na znanyakh. Novye zadachy vysshey shkoly* (2003). [Formation of a society based on knowledge. New tasks of higher education]. *Doklad Vsemyrnoho banka*. Moskva: Yzd-vo «Ves' Mir», 232 s. (in Russian).
10. *Ishchenko, A.* (2022). *Mizhdystsyplinarnyy pidkhid yak priorytetna stratehiya rozvytku vyshchoyi osvity v krayinakh YES* [Interdisciplinary approach as a priority strategy for the development of higher education in EU countries]. *Pedahohichni nauky: teoriya, istoriy, innovatsiyni tehnolohiyi*, 2 (116), 265–276 (in Ukrainian).

11. *Krystopchuk, T.* (2016). Systema zabezpechennya yakosti vyshchoyi osvity: zarubizhnyy dosvid [System of quality assurance of higher education: foreign experience]. *Neperervna profesiyna osvita: teoriy i praktyka*, 3–4, 99–103 (in Ukrainian).
12. *Kollyny, St.* (2016). Zachem nyzhny unyversytety? [Why do we need universities?]. Moskva: YD VSHE (in Russian).
13. *Kukhars'kyy, V., Oseredchuk, O., Mazurkevych, M.* et al. (2018). Systema zabezpechennya yakosti osvity v Ukrayini: rozvitok na zasadakh yevropeys'kykh standartiv ta rekomendatsiy: posibnyk [The education quality assurance system in Ukraine: development based on European standards and recommendations: manual]. (V. Kukhars'kyy, O. Oseredchuk (Ed.). L'viv: LNU im. I. Franka, 248 s. (in Ukrainian).
14. *Mys'kiv, L. I.* (2013). Stan ta perspektyvy reformuvannya vyshchoyi osvity v Yevropeys'komu Soyuzi [Status and prospects of reforming higher education in the European Union]. *Ukrayins'kyy chasopys mizhnarodnoho prava*, 1, 127–130. URL: https://jusintergentes.com.ua/archives/2013/1/Pages%20from89_134-039-042.pdf (in Ukrainian).
15. *Opening Education: Innovative teaching and learning for all through new Technologies and Open Educational Resources* (2013). Brusseels, European Commssion. Brusseels, 13 p. (in English).
16. *Rashkevych, Yu. M.* (2010). Doktors'ki studiyi v Yevropeys'komu prostori vyshchoyi osvity [Doctoral studies in the European area of higher education]. URL: <https://www.tempus.org.ua/uk/national-team-here/372-doktorski-studiji-v-evropejskimu-prostori-vishhoji-osviti.html> (in Ukrainian).
17. *Standarty i rekomendatsiyi shchodo zabezpechennya yakosti v Yevropeys'komu prostori vyshchoyi osvity* (2006). [Standards and recommendations for quality assurance in the European Higher Education Area]. Kyiv: Lenvit, 35 s. (in Ukrainian).
18. *Sbruyeva, A. A., Yeremenko, I. V.* (2019). Formuvannya yevropeys'koho vymiry zabezpechennya yakosti vishchoyi osvity v konteksti internatsionalizatsiyi osvityn'oho prostoru: monohrafiya [Formation of the European dimension of higher education quality assurance in the context of the internationalization of the educational space: monograph.]. (A. A. Sbruyeva (Ed.). Sumy: SumDPU im. A. S. Makarenka, 254 s. (in Ukrainian).
19. *Vysots'ka, O. Ye.* (2011). Osvita staloho rozvytku: naukovo-metodyehnyy posibnyk [Sustainable development education: a scientific and methodological guide]. Dnipropetrovs'k, 200 s. (in Ukrainian).
20. *Vidkryta osvita. Kolektyvnyy rozvytok osvity cherez vidkryti tekhnolohiyi, vidkrytyy content i vidkryte znannya* (2009). [Open education. Collective development of education through open technologies, open content and open knowledg]. (Tori Iiyosi, M. S. Vidzhaya Kumara (Ed.). Kyiv: Nauka, 256 s. (in Ukrainian).
21. *Vyshcha osvita: pidhotovka universytetiv YES do maybutn'oho cherez pohlyblene transnational'ne spivrobitnytstvo* (20.01.2022). [Higher education: preparing EU universities for the future through enhanced transnational cooperation]. *EU Reporter Ukrainian*. Januari 20. URL: <https://uk.eureporter.com/education/2022/01/20/higher-education-making-eus-universities-ready-for-the-futur-through-deeper-transnational-cooperation>
22. *YEK vysunula initsyatyvy shchodo VNZ i spivrobitnytstva v haluzi vyshchoyi osvity* (19.01.2022). [The EC has put forward initiatives to support universities and cooperation in the field of higher education]. *Interfax*. Januari 19. URL: <https://interfax.com.ua/news/general/792476-amp.html> (in Ukrainian).

Received 18.05.2023

Received in revised form 06.09.2023

Accepted 15.09.2023